

В.А. МАЛЯРЧУК,
доцент, ДонНТУ

ДЕРЖАВА - ТНК – НАЦІОНАЛЬНИЙ ТОВАРОВИРОБНИК: СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Завдання інтеграції України до європейського економічного, політичного і правового простору актуалізує дослідження питань формування ефективних правовідносин, що регулюють діяльність в нашій країні суб'єктів міжнародного бізнесу. Якісна трансформація інституціональних основ світового ринку, що відбувається на протязі останнього десятиліття, призводить до прискорення процесу входження національних економік до єдиного планетарного політико-правового механізму управління міжнародним бізнесом, який уособлений передусім діяльністю транснаціональних корпорацій (ТНК). Головними рисами нового правопорядку виступають універсальна система цінностей, сучасні підходи до макроекономічного регулювання не лише через традиційну взаємодію держав, а, насамперед, через міжнародні фінансові інститути, міждержавні та неурядові економічні організації.

Сучасний етап глобалізації, на думку дослідників проблем регулювання світової економіки, полягає в своєрідному доповненні такої взаємозалежності транснаціоналізацією господарської, інформаційної й інших видів діяльності, а транснаціональні суб'єкти, перш за все ТНК, мають більший вплив на ситуацію в світі, ніж значна кількість держав [1, с.473]. Глобалізація поширюється на фінансові ринки й потоки капіталу, доступ до інформації, комунікації, полегшує подолання державних кордонів. На початку ХХІ століття вже ні в кого не викликає сумніву той факт, що в процесі глобалізації головна роль в гармонізації взаємовідносин між усіма суб'єктами міжнародного належатиме ефективній

кооперації в правовій сфері. На порядку денному перехід від конфронтації між транснаціональними корпораціями і їх національними опонентами до партнерства, яке має бути урегульованим загальноновизнаними міжнародним співтовариством і прийнятими на внутрішньодержавному рівні законами.

Дана стаття має на меті проаналізувати основні тенденції міжнародно-правового регулювання взаємовідносин держав і транснаціональних корпорацій, звернути увагу на загальноприйняті в світі методи й механізми державного захисту національного товаровиробника в умовах конкурентного середовища, оцінити перспективи застосування такого досвіду в Україні. Автор виходить з того, що на сучасному етапі не існує розумної альтернативи відкритій і інтегрованої економіці і що лише ринково орієнтовані реформи та своєчасне запровадження міжнародних правових норм щодо реальної підтримки вітчизняної промисловості в умовах відкритості внутрішнього ринку сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності українських підприємств. В статті розглянуто роль ТНК і прямих іноземних інвестицій для розвитку країн з економікою перехідного типу, головні положення щодо міжнародного регулювання діяльності транснаціональних підприємств і досвід державного управління в зазначеній сфері в економічно розвинутих країнах, основні організаційно-правові форми міжнародного бізнесу в Україні, нормативна база й перспективне законодавство стосовно захисту внутрішнього ринку і національного товаровиробника.

Контролюючи 40% світового промислового виробництва з обсягом продукції, що перевищує 1 трлн. доларів США, ТНК займають одну з ключових позицій в функціонуванні міжнародного бізнесу. Вони здійснюють половину світової торгівлі й дев'ять десятих прямих іноземних інвестицій і обміну технологіями. Відносини ТНК та держав, що їх приймають на своїй території, з точки зору міжнародного економічного права досить складні і залежать від поєднання відповідних стратегій ТНК та зацікавленої держави. Держава часто може надавати корпорації більш чи менш вагомий пріоритет у своїх стратегічних планах. Проте, крім ТНК, що розробляють первинні ресурси, дуже рідко трапляється, щоб ТНК була змушена розвивати свою діяльність саме в цій країні. Загалом ТНК перебувають у вигіднішій позиції, ніж держави, під час переговорів про розміщення своїх підприємств, тому що мають можливості вивчення ситуації, аналізу ризиків, економічних досліджень тощо. Країни, які їх приймають, навпаки навіть за підтримки багатьох міжнародних економічних організацій діють за умов дефіциту інформації про бізнес-стратегії ТНК.

Явище транснаціоналізації досі певною мірою знаходилося поза межами міждержавного регулювання. Серед спроб міжнародного врегулювання діяльності ТНК слід назвати розроблений у рамках Європейського економічного співтовариства в 1977 році керівний кодекс для регламентації окремих питань такої діяльності, "Директивні принципи для транснаціональних компаній", проголошені у 1976 році Радою Організації економічного співробітництва і розвитку і переглянуті в 1984 році. Навіть при тому, що ці принципи позбавлені зобов'язувального юридичного значення, вони виявились корисними, зокрема в галузі соціального права. Принципи присвячені питанням публікації інформації щодо ТНК, правил конкуренції,

яких вони повинні дотримуватись, їхньої поведінки стосовно робочих місць та професійних відносин, практики в галузі науки та технології.

Згідно з усталеною світовою практикою, транснаціональні корпорації найчастіше починають свою діяльність в інших країнах, використовуючи прямі інвестиції. Контролюючи 90% усіх прямих іноземних інвестицій в світі, ТНК отримують змогу здійснювати контроль та управління над об'єктами інвестування. Іноземне інвестування з боку міжнародних компаній в більшості випадків виступало як один з вагомих факторів формування в країнах, що приймають ТНК на своїй території, спеціального інвестиційного законодавства. Вже на початку 1990-х років формування відповідної правової бази було в центрі уваги вітчизняної законотворчості. У ст. 1 Закону України "Про інвестиційну діяльність" від 18 вересня 1991 року як інвестиції визначені всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход), або досягається соціальний ефект. Законом України "Про режим іноземного інвестування" від 19 березня 1996 року встановлений національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності для іноземних інвесторів. Згідно зі ст. 3 зазначеного Закону, іноземні інвестиції в Україну можуть здійснюватися у таких формах: часткової участі у підприємствах чи інших організаціях корпоративного типу, що створюються спільно з українськими юридичними та фізичними особами, чи придбання частки діючих підприємств; створення підприємств, що повністю належать іноземним інвесторам, у порядку, передбаченому Законом України "Про підприємства в Україні"; створення філій та інших відокремлених підрозділів іноземних юридичних осіб; придбання у власність діючих підприємств повністю; не забороне-

ного законами України придбання нерухомого чи рухомого майна, включаючи будинки, квартири, приміщення, обладнання, транспортні засоби та інші об'єкти власності, шляхом прямого одержання майна та майнових комплексів або у вигляді акцій, облігацій та інших цінних паперів; придбання самостійно або за участю українських юридичних чи фізичних осіб прав на користування землею та використання природних ресурсів на території України; придбання інших майнових прав; в інших формах, які не заборонені законами України, в тому числі без створення юридичної особи на підставі договорів із суб'єктами господарської діяльності України.

Створення транснаціональною компанією на території іншої держави філій є класичною формою організації діяльності ТНК. Закон України "Про підприємства в Україні" (п. 1 ст. 2 в редакції від 4 лютого 1998 року) передбачає, що в Україні можуть діяти такі види підприємств: приватне підприємство, яке засноване на власності фізичної особи; колективне підприємство, яке засноване на власності трудового колективу підприємства; господарське товариство; підприємство, яке засноване на власності об'єднання громадян; комунальне підприємство; державне підприємство, в тому числі казенне. Незважаючи на те, що перелік не містить такий вид підприємства, як засноване іноземною юридичною особою, п. 9 ст. 2 зазначеного нормативного акту передбачає, що в Україні можуть діяти інші види й категорії підприємств, створення яких не заборонене законодавчими актами. Оскільки ст. 3 Закону України "Про режим іноземного інвестування" серед форм іноземних інвестицій прямо передбачає створення підприємств, що належать повністю іноземним інвесторам, зазначена правова норма надає міжнародним компаніям можливість засновувати свої філії згідно із українським законодавством. Така філія набуває статусу юридичної особи –

суб'єкта права України, на неї відповідно поширюються права і обов'язки, які передбачені українським законодавством для усіх видів підприємств.

У випадку, якщо іноземна інвестиція складає 100% статутного фонду, згідно із п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України "Про режим іноземного інвестування", таке підприємство набуває статусу підприємства з іноземними інвестиціями. При цьому транснаціональна корпорація здійснює повний контроль за діяльністю такого підприємства і повністю несе всі пов'язані з нею ризики.

Наявність правової бази щодо іноземних інвестицій, на жаль, не означає автоматичної ефективної реалізації правових норм на практиці. Порівняння з країнами Центральної і Східної Європи в сфері інвестицій – не на користь України: за даними Всесвітнього банку, в економіку країни за десять років незалежності залучено близько 2,1 млрд. дол. США прямих іноземних інвестицій або 40 дол. США на душу населення (у порівнянні з іншими перехідними економіками такий обсяг інвестицій є більш, чим скромним, – наприклад, в Угорщині цей показник дорівнює 1000 дол., у Чехії – 400 дол., в Естонії – 320 дол., у Польщі – 110 дол.). Найбільш значними інвесторами України є США, Німеччина, Великобританія, Росія, Кіпр, Швейцарія. Не є відкриттям, що географія інвестицій багато в чому відбиває прихований реекспорт капіталу, що покинув країну раніше. Про це свідчить також структура інвестицій: 60% – вкладення в нерухомість і в устаткування (як правило, що морально застаріло), 20-30% – грошові внески і лише 0,5% – нематеріальні активи, насамперед, у формі ноу-хау, що вказує про низьку питому вагу сучасних технологій [3, с.45].

Однією з форм організації діяльності ТНК є створення спільних підприємств на території іноземних країн. Такі підприємства можуть бути створені на основі об'єднання капіталу корпорації з

капіталом національних приватних чи державних підприємств, іноді ТНК придбають долю в статутному фонді (статутному капіталі) діючих фірм. Відомі випадки, коли ТНК створюють між собою спільні підприємства на території третьої держави, або ж держави, де розташовано офіс однієї з міжнародних компаній.

Законодавство України надає ТНК право брати участь в українських підприємствах, володіти долею в статутних фондах створених в Україні господарських товариств. Згідно із ст. 3 Закону України "Про господарські товариства", іноземними юридичними й фізичними особами можуть сбути створені господарські товариства й без участі українських суб'єктів підприємницької діяльності.

Передбачено також особливу форму придбання діючих підприємств, що є характерною для країн з перехідною економікою, – участь у приватизації. ТНК можуть виступати як суб'єкти приватизації, згідно із положенням ст. 8 Закону України "Про приватизацію державного майна" щодо участі іноземних юридичних осіб, або ж через підконтрольні підприємства, що їх зареєстровано на території України. ТНК, які здійснюють прямі інвестиції в іноземні країни, розраховуючи на ефективний контроль за об'єктами інвестування, як правило, мають намір заволодіти контрольним пакетом (більш, ніж 50%) акцій чи долею в статутному фонді, інші ж умови для них можуть бути в більшості випадків несприятливими і виявитися чинником неучасті корпорацій в приватизаційному процесі.

Транснаціональні корпорації мають можливість організувати свою діяльність в Україні через заснування представництв, які не є юридичними особами. Згідно із ст. 1 Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність", представництвом іноземного суб'єкту господарської діяльності є установа чи особа,

що представляє інтереси іноземного суб'єкту господарювання в Україні і має на те відповідним чином оформлені повноваження. Представництво не є юридичною особою і не займається самостійно комерційною діяльністю, а у всіх випадках діє за дорученням іноземного суб'єкта підприємницької діяльності. Такий різновид присутності ТНК в іноземній країні є характерним для початкового етапу діяльності компанії на національному ринку.

Зазначені форми присутності ТНК на національних ринках є класичними. Українське законодавство містить правові норми також і щодо інших форм міжнародного співробітництва, серед яких слід виділити укладення згідно із розділом 5 Закону "Про режим іноземного інвестування" концесійних договорів та договорів про спільну діяльність. Правові засади відносин концесії державного та комунального майна встановлені Законом України "Про концесії" від 16 липня 1999 року, а умови господарювання на підставі договорів про спільну інвестиційну діяльність визначені ст. 430-434 Цивільного кодексу України і відповідною постановою Кабінету міністрів від 30 січня 1997 року.

Концесійні договори можна поділити на дві категорії: за якими іноземному інвестору передається право на використання природних ресурсів і за якими передається право на використання інших об'єктів, що перебувають у державній чи комунальній власності.

Концесійним договорам притаманні такі ознаки: однією з сторін договору виступає держава в особі уповноваженого органу чи органу місцевого самоврядування; визначеність строку дії договору залежно від характеру та умов концесії з законодавчим обмеженням мінімального та максимального строку; конкурентні засади укладання і спеціальна реєстрація договору. Спільне інвестування має деякі переваги щодо оподаткування такої діяльності. Так, майно, що

ввозиться в Україну інвестором у зв'язку з договором на строк не менше трьох років, звільняється від обкладення митом. При цьому прибуток від спільної діяльності оподатковується в загальному для національних суб'єктів підприємства порядку.

Позитивний вплив іноземних інвестицій на економіку перехідного типу незаперечний – збільшуються обсяги виробництва, поліпшується платіжний баланс, поширюються новітні технології, збільшується зайнятість. Найгостріші ж суперечки в українському суспільстві і політикумі стосуються положень щодо впливу здійснюваних потужними транснаціональними компаніями інвестицій на формування конкурентного середовища і перспектив змін в економічних умовах діяльності у зв'язку з зазначеним для вітчизняного товаровиробника. Розглядаючи конкуренцію на національних ринках постсоціалістичних країн не як фактор вільного ринку, а нерегульований процес, опоненти лібералізації економіки зазначають, що місцеві підприємства були розраховані на порівняльно вузький національний ринок, ТНК ж з високорозвинутих капіталістичних країн мають довгостроковий досвід діяльності на світових ринках, до того ж існує різниця в їх фінансових та економічних можливостях. Між тим очевидним є те, що абсолютна більшість проблем виникає передусім через відставання України від країн Східної і Центральної Європи в здійсненні ринково орієнтованих соціально-економічних перетворень. Низькі темпи економічної і технологічної модернізації виробництва саме й спричиняють невисоку конкурентоспроможність українських підприємств в порівнянні з іноземними ТНК.

Висновки про реальність підкорення вітчизняного капіталу іноземним корпораціям за умови одномоментного входження в світовий ринок економічно слабкорозвинутих країн і країн з перехідною економікою, присутні в науковій

дискусії [4, с.105], з нашого погляду не є коректними. Що стосується України, то інтеграція її економіки до світової не була одномоментною. Так, вступ до Світової торговельної організації триває вже десять років. Ще в червні 1992 року наша країна отримала статус спостерігача при ГАТТ, а 30 листопада 1993 року до секретаріату ГАТТ було направлено заявку з проханням про приєднання. Згідно із процедурою приєднання, Україною був представлений меморандум про торговельний режим, що містив повну інформацію стосовно законодавства про зовнішню торгівлю. Розгляд питань робочою комісією був утруднений з 1 січня 1995 року, коли почали діяти норми угод Уругвайського раунду Світової торговельної організації, які вимагали значних змін внутрішнього законодавства країн-претендентів на вступ до СОТ. Огляд переліку питань і прийнятих робочою групою рішень на протязі 1995-1999 років показує, що українське законодавство є далеким від правових норм та стандартів СОТ. З року в рік відмічалась відсутність якісних змін щодо субсидування промисловості, тарифного і нетарифного регулювання, стандартів та сертифікації, захисту прав інтелектуальної власності, субсидуванню у сільськогосподарському секторі тощо.

Особливу занепокоєність викликала офіційна позиція уряду України щодо вирівнювання торговельного та платіжного балансів України шляхом скорочення імпорту, що вважається несумісним з нормами та принципами системи ГАТТ-СОТ. Необхідним було визнано доопрацювання формалізованої схеми діючого режиму надання послуг в Україні по секторах фінансових, банківських, телекомунікаційних послуг та послуг в галузі морських перевезень. Не повністю відповідає вимогам СОТ і спрямоване на суттєве скорочення імпорту та підтримку розвитку імпортозамінної продукції нетарифне регулювання в Україні. Це, в першу чергу, стосується системи ліцен-

зування імпорту, в якій присутній додатковий адміністративний контроль поряд із сертифікацією зазначеної продукції, системи індикативних цін, реєстрації контрактів, додаткових механізмів ліцензування, сертифікації та патентування торговельної діяльності у сфері внутрішньої торгівлі.

Вступ до СОТ надасть Україні статус країни з перехідною економікою, повна ж адаптація до системи торговельних угод має закінчитися через 7-10 років після вступу. Шляхи ефективного розв'язання проблем щодо найскорішого набуття членства у організації передбачені Програмою заходів щодо завершення вступу України до СОТ, затвердженою Указом Президента України від 5 лютого 2002 року.

Важливим є чітке визначення економічних чинників вступу України до універсальної міжнародної організації, виголошення переваг України в разі набуття членства, серед яких: поліпшення умов доступу українських виробників та експортерів на основні міжнародні ринки; збільшення іноземних інвестицій в економіку держави; лібералізація режиму торгівлі між Україною та ЄС, започаткування переговорного процесу з укладення Угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС; зменшення тарифних і нетарифних обмежень на експорт до ЄС українських товарів – металургійної, текстильної та швейної продукції; отримання можливості захисту національного товаровиробника в антидемпінгових, спеціальних розслідуваннях у рамках процедури розгляду торговельних спорів СОТ; запобігання торговельно-економічній ізоляції України від держав Центральної та Західної Європи, а також від держав Східної Європи та Балтії; створення ефективної системи захисту національного товаровиробника від недобросовісного імпорту.

Таким чином, слід звернути увагу на дві тенденції в міжнародно-правовому регулюванні глобальних економіч-

них відносин. З одного боку, транснаціональні корпорації не втрачають притаманну їм рису мультипідприємств “різних національностей” (якщо брати до уваги їх діяльність, хоч і керовану з єдиного центру в країні-резиденції, але підпорядковану внутрішнім законодавствам країн, що приймають транснаціональні підприємства на своїй території). З іншого, – дедалі активніше проходить процес уніфікації правових норм щодо господарських відносин в рамках національних правових систем, підвищується роль міжнародних економічних організацій, в тому числі й недержавних. Найкращою ілюстрацією зближення законодавств різних країн в Європі є формування єдиного правового поля наднаціонального рівня щодо вільного руху усіх факторів виробництва в країнах-членах Європейського Союзу, а також участь 140 країн в міжнародному обміні товарами і послугами на правових засадах Світової організації торгівлі [5, с.756-757]. Важливим для перспектив української економіки є той факт, що на вищому державному рівні затверджені Стратегія інтеграції до ЄС і Програма заходів щодо завершення вступу до Світової організації торгівлі. Саме введення в дію системи багатосторонніх угод СОТ надасть гарантію надійного захисту інтересів вітчизняних підприємств-експортерів і захисту внутрішнього ринку в умовах його відкритості й лібералізації.

В Україні створено правову базу, яка дозволяє транснаціональним корпораціям організаційно оформляти свою діяльність на її території. Разом з тим, саме по собі існування організаційно-правової бази є лише першим етапом співробітництва в сфері міжнародного бізнесу. Залучення інвестицій можливе лише за наявності стабільного правового режиму, за якого і ТНК і національні підприємства мали б змогу ефективно, прибутково, стабільно здійснювати в Україні свою бізнес-діяльність. Державі слід відмовитись від тотального контро-

лю за економічною поведінкою підприємств. Роль держави полягає саме в створенні сприятливих економічних умов для підприємництва, в прийнятті законодавчих актів щодо тих аспектів взаємовідносин суб'єктів господарювання, які дійсно того потребують, в формуванні іміджу українських підприємств за кордоном і захисті внутрішнього ринку й інтересів експортерів за допомогою узгоджених правових процедур.

Список літератури

1. Див., наприклад: Kovaleva E. The Role of Transnational Actors in International Relations // The Globalization of Eastern Europe. Eds. by Claus Zegbers, Kerstin Imbush. - Hamburg: Lit, 2000. - P.473-502; Kovaleva E. Actors and Internationalization in Ukraine: If Winners Take All, Whoes Goes Global? // Explai-

ning Post-Soviet Patworks. Vol.3. - Burlington: Ashgate Publishing Ltd, 2000. - P.265-299.

2. World Development Indicators. - Washington DC: World Bank, 1999. - 440 с.

3. Малярчук В.А. Формування інвестиційного клімату в Україні: інституціональний контекст // Наукові праці Донецького державного технічного університету. Серія економічна. Випуск 26. - Донецьк: ДонДТУ, 2001. - С.43-52.

4. Кузнецов В. "Золотой миллиард" и остальное человечество / Pro et contra. Проблемы глобализации. - 1999. - №4. - С.103-113.

5. Шишков Ю.В. Европа и процессы глобализации экономики // Европа: вчера, сегодня, завтра. Отв. ред. Н.П.Шмелев. - М.: Изд-во "Экономика", 2002. - С.745-769.

**Т.С. ПАНФИЛОВА, доцент,
Л.В. ДОРОХОВА, ДонНТУ**

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ МИНИ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОГО ЗАВОДА

В настоящее время многие производства индустрии Украины требуют модернизации и реструктуризации. На крупных предприятиях необходимы значительные инвестиции для обновления основных фондов. К таким отраслям относится и черная металлургия, со степенью износа производственных мощностей от 50 до 70%. Металлургия для Украины является экспортоориентированной отраслью, что делает её чувствительной к малейшим изменениям ситуации на мировом рынке [1]. Поэтому для своего успешного функционирования металлургические предприятия должны в полной мере учитывать тенденции развития мировой металлургии, среди которых выделяются обострение конкурен-

ции в условиях устойчивого спада темпов прироста потребления металла, повышение требований к качеству металлопродукции, приоритетное развитие сталеплавильных технологий в пользу создания гибких высокоэффективных технологических комплексов, замена массового производства стали низкого и среднего качества на громоздких технологических линиях в пользу компактных производств, способных быстро реагировать на изменение рыночной ситуации.

С учетом требований рынка и прогресса в технологии электросталеплавильного производства, внепечной обработки и разлива стали, созданием криволинейных машин непрерывного литья и